

JAKUB GRYGAR

DĚVUŠKY A CIGARETY. O HRANICÍCH, MIGRACI A MOCI

Praha: Sociologické nakladatelství (SLON); 256 s., ISBN: 978-80-7419-234-0.

O děvuškách, antropologii a byologii aneb Není etnografie jako etnografie

Etnografie v tom smyslu, jaký jí dal Bronislaw Malinowski, to v České republice nemá lehké. Jednou z dost výrazných a v dohledné době asi jen těžko překonatelných potíží je, že daný výraz už je u nás už takříkajíc obsazen. Jak uvádí (za všechny např.) odpovídající heslo na Wikipedii: *etnografie*, to je česky *národopis*¹. A na nedorozumění je zaděláno. Jeden — tedy antropolog — o (etnografickém) voze, druhý — tedy etnograf-národopisec, ale i etnolog — o (etnografické) koze. Situace ne nepodobná tuzemským zmatkům kolem *antropologie* (srov. Jakoubek 2011: 323–324). Ačkoli — kde že je vlastně ta potíže? Hned si to povíme. Nedávno se prý na stránkách *Českého lidu* (zase) řešila otázka, čím vším může být sociokulturní antropologie. Přemítání nad tímto tématem přenecháme čtenářům a přispěvatelům *Českého lidu*, mnohem důležitější je totiž pro nás nyní otázka, čím sociokulturní antropologie rozhodně být nemůže; a dopověď zní: *má-li sociokulturní antropologie zůstat sociokulturní antropologií, rozhodně nemůže být národopisem* (k důvodům viz např. Jakoubek 2012; 2016). Druhou, nikoli však menší potíží tuzemské etnografie jsou pak *byologové*² — a že jich mezi českými taky-ethnografy je —, ti sice velmi dobře (ba nejlíp) vědí, jak *by* se etnografie měla dělat, *co by* se mělo napsat/přeložit/vydat, jak *by* to a ono udělali oni, *kdyby* bylo na nich, nicméně tím takříkajíc končí a etnografický skutek utek, tj. etnografii samotnou *bylogové* nepraktikují. Pravda — hovoří, ba i píší o ní, jenže „ethnography is nothing until inscribed“ (Fine 1993: 288). Jinak řečeno — *zamýšlení se nad etnografií není etnografie*; a nejen to, „until inscribed“ není etnografie ani cokoli, *co jste snad dělali „v terénu“* (jinak a jasně: pokud není na konci publikace, *nedělali jste etnografický výzkum*); jedno ani druhé z vás etnografa prostě ne(u)dělá. Tím se stanete, když a pouze když, resp. až svou *etnografií* položíte na stůl. Což je ostatně také důvod tohoto textu, neboť právě toto nedávno udělal i Jakub Grygar, když položil na stůl své *Děvušky a cigarety* (a definitivně si tak vysloužil etnografické ostruhy).

Děvušky a cigarety ovšem — a autor na tuto skutečnost sám upozorňuje (str. 13, 14) — nejsou klasickou etnografií. Důvodů je více, od klasického formátu Grygarovu práci odlišuje už i jen skladba díla, které v jeho případě sestává z osmi kapitol, jež je možné číst (a které byly zčásti psány) jako samostojné texty. Navazujíc metodologicky na tradici *analýzy sociální situace* manchesterské školy³, resp. jejího *upgradu* v podobě Burawoyovy *rozšířené případové metody* přitom Grygar jednotlivé kapitoly prezentuje jako *případy* (str. 26, 30) obecnějších fenoménů a procesů, které vlastně teprve představují jeho předmět zájmu a na jejichž úrovni se dílčí kapitoly pospolu stávají jednot-

1 <https://cs.wikipedia.org/wiki/Etnografie>.

2 Termín zavedený T. Hirtem při analýze situace tuzemské sociokulturní antropologie (viz Jakoubek, Budilová 2008: 91).

3 *Á propos* — ustavující studie daného přístupu byla v mezidobí zpřístupněna českému čtenáři (viz Gluckman 2016).

ným celkem — ten pak Grygar v aluzi na koncept *vícemístné* (multi-sited) etnografie prezentuje jako „etnografii mnoha *případů*“ (str. 31). Konkrétně jednotlivé kapitoly představují (v sestupné míře obecnosti) „konkrétní případy globalizace“ (str. 23), resp. „globálního obchodu“ (text na zadní obálce), úžeji pak příklady „ustavování mezinárodní hranice“ (str. 27, 30), a to „hranice mezi EU a „ne-EU““ (str. 12), resp. — jak to vidí mnozí obyvatelé (západní) Evropy — mezi „Evropou a „ne-Evropou““ (str. 17); to vše na příkladu „státní hranice mezi Polskem a Běloruskem, respektive mezi Polskem a Ukrajinou“ (tamtéž). Klíčovými kategoriemi jsou pak pro Grygara *hranice*, *migrace* a *moc*, což odpovídá oborovému ukotvení celé práce v (sub)diskurzu *antropologie hranice*, resp. *státu* (a právě z řad zájemců o tuto vědní oblast tak lze také očekávat asi nejvřelejší recepci Grygarova díla). V uvedených diskurzech přitom Grygar pobývá, výzkumně i publikačně, prakticky již od studentských let; ačkoli se tak *etnografování* (str. 17) v daném případě Grygar věnoval v rozmezí let 2005–2009 (str. 31), s hlavní fází sběru dat v letech 2007–2008 (str. 14) — tedy v období, kdy se uvedená hranice mj. stávala (a v prosinci 2007 stala) hranicí Schengenského prostoru — úročí v *Děvuškách a cigaretách* bezmála dvě dekády trvající zájem o danou problematiku. A na jeho práci je to vidět. Grygar to neříká, ale mohl by — (nezbytná) důvěra s informátory nepadá z nebe, vztahy v terénu se musí navazovat a udržovat, data se rodí postupně a čím více času jim dáte, tím jsou kvalitnější, myšlenky musí zráť; *etnografie chce čas*.

Podtitulu Grygarovy práce (*hranice, migrace, moc*), je jasný, co ale ty *děvušky* v samotném názvu? Zvolit za emblematický termín publikace výraz, který není obecně sdělný a jehož význam se čtenář dozví až na straně 31–32 mi nepřijde nejstrategičtější (ruku na srdce — kdo si koupí knížku, jejíž půlce názvu nerozumí, takže kdoví, o čem že je?), Grygarovi to ale, zdá se, prošlo — na skladě vydavatele jsou aktuálně již jen pouhé tři zbývající kusy ke koupi⁴. K věci: *děvušky* jsou — vedle trhovců a celníků — jedněmi z klíčových účastníků „drobného přeshraničního obchodu“ na uvedených hranicích. Aby však nedošlo k omylu — „drobný“ je zde pouze výrazem omezení počtu kusů, které lze přes hranice převézt beze cla (*děvušky* — v ruštině případně označované jako *čelnoky*, tedy /tkalcovské/ *člunky* — tak musí neustále pendlovat sem a tam, aby přes hranici dostaly požadované množství); jde nicméně o integrální součást obchodu, který „1) probíhá ve velkém množství; 2) děje se na mnoha místech po celém glóbu; 3) uvádí do pohybu peníze a zboží, které propojují a dávají do širších souvislostí osudy a aktivity lidí žijících své životy v různých prostředích“ (str. 47). Onen drobný a lokální je tak rubem „přeshraničního *globálního* obchodu“ (str. 46). A *děvušky* jsou jeho nejnižšími, ovšem základními články. Pokud jde o druhou půlku titulu, tedy o *cigarety*, tak ty zde zastupují všechny ne-lidské (*non-human*) aktéry — tedy např. „vodku, cigarety, oděvy, potraviny, elektroniku ...“ (str. 32) — kteří svou mobilitou přes státní hranice ovlivňovali (či ovlivňovaly?) jejich podobu neméně, než jejich lidské protějšky (tamtéž). Z chápání věcí či materiálních objektů jako *aktérů*, tedy — vedle lidí (a peněz), resp. souběžně s nimi — plnohodnotných herců pojednáváního *globálního* představení, a z přístupu ke zkoumaným lokalitám jako „výsledkům momentálního propojení vztahů mezi lidmi a objekty“ (str. 48), lze přitom vyčíst, že Grygarův metodologicko-konceptuální aparát byl vedle dnes již klasických

4 Viz <http://www.slon-knihy.cz/eshop.php?ac=search> (26.4.2017).

postupů (viz výše) přinejmenším inspirován (přiznaně — str. 71) i pro mnohé stále ještě novátorskými směry vycházejícími z ANT (*Actor-Network Theory*).

Pomineme-li kapitolu první, která je věnována metodologickým otázkám práce, kapitolu čtvrtou, kdy posty hlavních protagonistů zaujmou obyvatelé Bělověžského pralesa (lidé a zubři) a turisté, spolu s dalšími cizinci, a kapitolu sedmou, ve které hraje hlavní roli Švejk, resp. jeho sochy, jsou v Grygarově práci nejčastějšími postavami — ať již v té či oné poloze — právě *děvušky*. *Děvušky* jsou také jeho nejčastějšími průvodkyněmi/informátorkami/konzultantkami, jakož i těmi, na jejichž zkušenostech, životních příbězích a praktikách Grygar nejčastěji staví svou analýzu zvolených procesů. Potud vše v pořádku. Potíž ale je, že Grygar se během výzkumu k *děvuškám* natolik metodologicky přichýlil, že jim — a těm, kteří (resp. které) se nalézají v obdobné pozici, tedy těm sociálně zranitelnějším a slabším — začal metodicky stranit, a to na úkor osob na opačné straně mocenského spektra. Metodologicky je ovšem toto nadržování těm, kdo tahají za kratší konec provazu, sporné. Běloruský konzul, po rozhovoru s nímž by se Grygar „šel nejraději osprchovat, aby ze sebe smyl všechn sliz, který na něm během setkání ulpěl“ (str. 128) je přece také (jenom) aktér — a tedy podílník a tvůrce sledované sociální situace; i jemu (a jemu podobným) je tedy třeba rozumět. Předpokladem pro to, je ovšem mít pro něj *porozumění* — a právě toho se Grygarovi, obávám se, nedostává. Namísto něj dává průchod svému sociálnímu cítění.

Uvedený metodologický lapsus, navíc lidsky (nikoli badatelsky) pochopitelný, je ovšem v Grygarově publikaci ojedinělý. Právě explicitní využívání zvolených metodologických postupů a jasné odkazy na užívané konceptuální nástroje umožňují na straně jedné takřkajíc jít v Grygarových stopách a „kontrolovat“ jeho postup, na té druhé je pak toto „přiznání se“ tím, co jeho *etnografii* odlišuje od etnografie-národopisu. Zatímco výkladovou pozicí (aniž by ovšem dotyční tušili, že se jedná o výkladovou pozici) tuzemské etnografie-národopisu je v typickém případě (neuvědomovaný) pozitivismus — etnograf-národopisec zkrátka a jednoduše popisuje, co jak je — vychází Grygar z předpokladu, moderní antropologii vlastního, že epistemologicky vzato, *má etnografický výzkum vždy interpretativní charakter*. Proto je třeba čtenáře seznámit s metodologicko-konceptuální pozicí autora, proto je třeba „nahlásit“, jaké postupy a nástroje autor volí, neboť právě vzhledem k této volbě pak lze posuzovat jeho závěry — ty totiž neodpovídají „skutečnosti“ (jako to *doopravdy* je), ale (jen) takové specifické podobě reality, která byla „vyvolána“ užitým metodologicko-konceptuálním aparátem, na kterém je takto její existence závislá (jak se do lesa volá...). Vlastně bychom mohli říci, že etnografii, kterou reprezentuje Grygarova práce (tedy etnografii, coby součást sociokulturní antropologie) a etnografii-coby-národopis odlišuje právě přítomnost explicitní (nosné) teorie/metodologie u první z nich. A je to samozřejmě právě explicitní tematizace metodologického a konceptuálního aparátu, která činí četbu *Děvušek a cigaret* atraktivní i pro ty, kdo se jinak vůbec nezajímají ani o *děvušky*, ani o cigarety, ba ani o zubry, Švejky a mnohá další konkréta pojednáváná v Grygarově díle.

V pojetí *etnografie* si s Jakubem Grygarem, obecně vzato, vcelku rozumíme, což je nejspíše důsledek naší společné (tj. antropologické) oborové *discipline*; přesto se v některých momentech naše pohledy rozcházejí. Zmínit bych chtěl jednu takovou situaci: J. Grygar uvádí, že „etnografie je většinou osamělá práce“ (str. 35). Grygar et-

nografii praktikuje, důvody, které ho k této tezi vedly, tedy pramení nejspíše z jeho zkušenosti. A přesně to — tedy má zkušenost — je také důvod, proč s Grygarem nesouhlasím: od r. 2000 praktikujeme etnografii vždy *společně* s L. J. Budilovou (a těší mne, že si toho ti bystřejší konečně začínají všimnat /srov. Vrhel 2016: 684/), od r. 2010 navíc doprovázeni dcerou Barborou a od r. 2014 Šárkou. Naše etnografie tedy nikdy nebyla osamělou prací, naopak, jednalo se vždy o *společný* projekt, o *sdílenou* aktivitu. Na základě svých zkušeností jsem přitom přesvědčen nejen o plné (metodologické) nosnosti daného vzorce, právě na základě svých/našich zkušeností mám za to, že *etnografie v páru* (za doprovodu dětí), má vůči *solitérní etnografii* řadu předností, více o tom jindy.

Závěrem pár drobností. Zaprvé je třeba s uznáním uvést, že kromě nesporných odborných kvalit nejsou *Děvušky a cigarety* prosty ani humoru; za perlu lze v daném ohledu považovat Grygarův odkaz na Malinowského *Argonauty* v polském překladu (*Argonauci Zachodniego Pacyfiku*) z roku 1987 (str. 36) — to se čtenář skutečně může hned jít podívat, co že to tam Malinowski píše. Dále — v Grygarově práci se na str. 24 objevil snad poprvé v tištěné podobě zatím jen na internetu existující výraz „lineázové systémy“ (nejspíše coby idiosynkratický překlad termínu „lineage systems“); že se mi nelíbí, je jedno, je to pokus, uvidíme, jestli se chytne a Grygarova práce se tak stane průkopnickou i na poli studia přibuzenství. A nakonec — mám za to, že monografie jsou jedněmi z klíčových prostředků etablování vlastně jakéhokoli společenskovědního diskurzu. Nahlédnuto touto optikou je tuzemská sociokulturní antropologie, bohužel, stále ještě v plenkách. Doufám tak, že na další svou knížku nás Grygar nenechá čekat dlouho, vzhledem k výkonům, které podal v *Děvuškách*, je skoro jisté, že bude nač se těšit.

Marek Jakoubek

LITERATURA

- Fine, G. A. 1993. „Ten Lies of Ethnography: Moral Dilemmas in Field Research.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 22: 267–294.
- Gluckman, M. [1940] 2016. „Sociální organizace moderního Zululandu.“ Pp. 543–575 in Jakoubek, M. (ed.) *Teorie etnicity. Čítanka textů*, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Jakoubek, M., Budilová, L. 2008. „Mandel poznámek k současnému stavu výzkumu Cikánů/Romů v ČR.“ *Biograf* 45: 89–98.
- Jakoubek, M. 2011. „Doslov“ Pp. 323–337 in Eriksen, T. H. *Etnicita a nacionalismus*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Jakoubek, M. 2012. „Antropologie mezi pozitivizmem a konstruktivizmem aneb Krátký diskurz na téma jedné věty Ivy Heroldové.“ *Dějiny — teorie — kritika* 9(1): 69–100.
- Jakoubek, M. 2016. „Předmluva. O čem je tato kniha (a o čem není) aneb Pojmy, teorie, hemenex a mistr světa v boxu.“ Pp. 17–90 in Jakoubek, M. (ed.) *Teorie etnicity. Čítanka textů*, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Vrhel, F. 2016. „Marek Jakoubek (ed.). *Teorie etnicity. Čítanka textů*, Praha: Sociologické nakladatelství. 2016 (recenze).“ *Český lid* 103(4): 684–685.